

ЮВІЛЕЇ

Станіслав Маринчик

НЕТЛІННЕ СЛОВО ЗЕМЛЯКА (До 200-річчя з дня народження Олекси Стороженка)

Помітний внесок у розвиток і становлення українського літературного слова зробив наш земляк самобутній письменник другої половини XIX ст. Олекса Стороженко.

Біографи та дослідники його творчості протягом багатьох років називали дві дати народження письменника. В одних джерелах повідомлялось, що він народився 24 листопада 1805 року, а в інших - на рік пізніше, що вносило неабияку плутанину при відзначенні ювілеїв письменника.

Це питання зацікавило мене, і декілька років тому я розпочав пошуки матеріалів, які б засвідчили достеменну дату народження Стороженка і збагатили творчу біографію письменника новими даними.

Вдалося з'ясувати, що 1929 року державне видавництво України оприлюднило чотиротомне видання творів О. Стороженка, опрацьованих інститутом Тараса Шевченка під редакцією відомого літературознавця Агапія Шамрая. У заключному томі, до якого увійшли біографічні та бібліографічні матеріали Стороженка, перелік архівних документів розпочинається із свідцтва про народження Олекси та його старшого брата Миколи. Копіюючи цей унікальний документ, я повністю відтворив тодішній правопис із збереженням усіх лексичних особливостей тогочасної мови.

Свідцтво

Что точно господина порутчика Петра Даниловича Стороженка сын Николай 1805 года апреля 12-го дня Борзенского повета в деревне Лисагоре родился и мною по христианскому порядку окрещен, и оною от купели воспринимал князь Николай Мосхелов, а другой сын его же Стороженка Алексей 1806 года ноября 12-го дня ** там же родился и мною окрещен, а от купели воспринимал князь Алексей Борисович Куракин. На подленном тако:*

Заверяю: приходской Крапивчанской, успенской церкви священник Иоанн Кондратович Верно (подпись)

Таким чином, нарешті уточнено, коли саме з'явився на світ нащадок козацько-старшинського роду, майбутній художник словесного мистецтва.

Архівні документи свідчать, що древній рід Стороженків був відомий ще з 1610 року. Стороженки брали участь у Визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Їхні прізвища досить часто зустрічалися в універсалах, які видавали козацькі гетьмани, та в різних важливих документах Генеральної канцелярії Війська Запорозького. Стороженки в козацькому уряді обіймали високі посади: генерального хорунжого, члена генерального суду, генерального бунчужного, а також прилуцьких полковників та ічнянських і лубенських сотників.

Згодом нащадки козацького роду прославилися як офіцери російської армії. Батько Олекси був поручиком і під час Російсько-турецької війни 1787-91 рр. брав участь у штурмі Хотина.

Незабаром після народження Олекси батьки переїхали з Лисогорів на Полтавщину і поселилися в містечку Великі Будища Зіньківського повіту.

У сім'ї Стороженків батьки, діти і челядники розмовляли рідною мовою і носили національний одяг. Довгими зимовими вечорами любили співати народних пісень та розповідати легенди і героїчні бувальщини з минулого запорозького козацтва. Можливо, саме тоді в дитячому серці Олекси зародилася любов до красивого слова, історії, звичаїв і побуту свого народу.

Початкову освіту Олекса здобув вдома. А з 1821 року навчався в пансіоні для дворянських дітей при Слобідсько-Українській губернській гімназії у м. Харкові. Тут він вивчав російську, французьку, німецьку, латинську мови, російську словесність, загальну та російську історію, географію.

1823 рік був для юнака вельми пам'ятним. Він успішно закінчив гімназію і того ж літа на Полтавщині познайомився з чотирнадцятилітнім учнем Ніжинської гімназії князя Безбородька Миколою Гоголем, який доводився йому родичем. Зустріч з майбутнім письменником він згодом відтворив в есе «Спогад».

Олекса широ і проникливо змалював портрет юнака яскравими рисами таланту, який і вивів його в когорті класиків світової літератури.

Усі нащадки Стороженків по чоловічій лінії були військовими. Згідно з сімейною традицією Олекса на правах добровольця з 31 грудня 1824 року у званні унтер-офіцера розпочав армійську службу в Ніжинському кінно-егерському полку.

Юнаку пощастило, що військові частини, в яких йому доводилось служити, дислокувалися в основному в Україні.

З дитячих років Олекса дуже любляв коней, а коли підріс, став не тільки хвацьким вершником, але добре розбирався у породах скакунів. Командири помітили неординарні якості молодого офіцера і довірили йому відбирати коней для закупівлі в армію. Такі обов'язки змушували часто їздити в різні губернії України та Росії.

Сучасники Стороженка розповідали, що він мав чисто український характер. Від Олекси віяло дужою чоловічою силою, у нього було вродливе обличчя з чолом мудреця, а розкішні звисаючі вуса надавали мужнього вигляду і якогось таємничого солориту запорозького козака. Чудове знання української мови викликало довіру і симпатію людей, з якими йому доводилося спілкуватися на ярмарках та базарах, де відшукував породистих коней. Він легко вступав у контакт з людьми різних національностей, соціальних прошарків, професій, освіти, характеру та уподобань. Постійні службові поїздки в різні губернії України та живе спілкування з тамтешнім населенням збагачували його життєвий досвід та знання.

26 вересня 1850 року в Білій Церкві імператор Росії Микола I особисто проводив огляд військ 3-го резервного кавалерійського корпусу і, коли підбивалися підсумки огляду, він оголосив подяку майору кавалерії Стороженку.

Офіцери-однополчани у вільний від військової служби час грали в карти або розважалися, а Олексій Петрович, усамітнившись, ретельно занотовував оповіді, які почув в черговій поїздки.

З 15-го березня 1851 року старшого офіцера російської армії Стороженка призначили на посаду слідчого для особливих доручень при київському військовому губернаторі Дмитру Бібікові. Робота слідчого вимагала частих поїздок у різні губернії України. Великий життєвий досвід, гострий розум і природна інтуїція сприяли успішному та оперативному розслідуванню складних кримінальних справ, за що був нагороджений орденом Святої Анни 2-го ступеня.

Олекса Петрович був чесною і принциповою людиною. Саме за ці якості він одержав службове підвищення: 15 червня 1854 року його призначили слідчим для особливих доручень при міністерстві внутрішніх справ.

За роки служби на відповідальній посаді йому доводилося часто виїжджати в різні регіони Росії. Чимало досить складних кримінальних злочинів він розплутав у Віленській, Вітебській, Нижегородській, Орловській, Рязанській, Тверській, Таврійській та інших губерніях. За добросовісну службу був відзначений орденом Святого Станіслава I-го ступеня.

Олекса Петрович не забував своєї малої батьківщини - Ічнянщини. І як тільки траплялася нагода, приїздив у рідні краї. Неодноразово бував в Ічні, Лисогорах, Туркенівці (тепер с. Южне), Іржавці, Парафіївці тощо. У деяких своїх творах він

відтворив історичні події, які відбувалися в нашій місцевості.

1857 рік для Стороженка був вельми пам'ятним. У журналі «Библиотека для чтения» він дебютував романом «Братья-близнецы», окрім того, в петербурзькій газеті «Северная пчела» за 1857-58 рр. обнародував дев'ять оповідань, п'ять з яких об'єднав під загальною назвою «Рассказы из крестьянского быта малороссиян». Інтерес читачів до творів письменника-початківця був таким великим, що 1858 року оповідання цього циклу було видруковано окремим виданням.

Роман «Братья-близнецы» написаний російською, але в ньому відчувається присмак і аромат рідної мови автора. Стороженко відтворив події, які відбулися за сто років до написання роману. Письменник уміло використав свої знання з історії, побуту та звичаїв українського народу, художньо і разом з тим правдиво відтворив деградацію родоводів козацьких старшин і показав, як нащадки славних лицарів Запорозької Січі пнуться в російське дворянство. Невипадково своїм персонажам автор дав прізвища: Бульбашок, Капельок, Малинок, Покришок, Дудок, Драбин тощо. Твір спонукає читача до глибоких роздумів про долю України.

Побачене і почуте Стороженко вміло використовував у своїх творах, виробивши власний стиль неквапливого оповідача. На сторінках його творів можна зустріти цілу галерею героїв, які належать до різних соціальних прошарків: від козаків, селян і багатих вельмож до старців. Завдяки широкому використанню історичної минувшини і фольклорного епосу його твори набули народного звучання і широкого визнання. Кожен з них викликає у читача якісь емоції: веселу усмішку або іронію, симпатію до української нації, гордість за свій народ і глибокі патріотичні почуття до України.

З січня 1861 року під редакцією Василя Білозерського в Петербурзі почав виходити новий журнал «Основа». Часопис-місячник друкувався двома мовами - російською та українською. У виданні журналу активну участь брали М. Костомаров та П. Куліш. У вересневому його номері під рубрикою «З народних уст» було опубліковано гумористичне оповідання О. Стороженка «Се та баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав». Відтоді письменник став активно друкуватися в «Основі» і на її сторінках опублікував оповідання: «Вчи лінивого не молотком, а голодом», «Два брати», «Дурень», «Жонатий чорт», «Скарб», «Вуса», «Голка», «Сужена» та інші, а також п'єсу «Гаркуша».

Сучасник Олекси Петровича російський громадський і літературний діяч Логвин Пантелєєв у своїх спогадах писав, що в редакції журналу «Основа» часто організовувались творчі вечори, на які приходили письменники та представники творчої інтелігенції. Постійними учасниками тих вечорів були: Т. Шевченко, В. Білозерський, М. Костомаров, П. Куліш, О. Афанасьєв-Чужбинський, О. Стороженко, К. Трутовський. Отже, слід гадати, що Олекса Петрович був особисто знайомий з Тарасом Григоровичем і, можливо, вони неодноразово зустрічалися.

1863 року в Петербурзі у друкарні П. Куліша виходить двотомник творів О. Стороженка «Українські оповідання», до якого увійшли нові твори письменника, а також «Вуса» та «Голка», позначені глибиною авторської думки та художньою досконалістю. В оповіданні «Вуса» автор гостро критикує безграмотність і обмеженість високодержавного чиновника царської Росії і таким чином засуджує бюрократію тодішньої влади.

В оповіданні «Голка» письменник сатирично змальовує, як вельможа Потоцький, втомившись від безтурботного і паразитичного життя в пошуках гострих розваг, хотів було позбиткуватися над небагатим шляхтичем Кондратовичем. Але в останнього вистачило розуму і гумору доказати Потоцькому, що він людина, а не іграшка в руках самозакоханого магната.

Після зловісного Валуєвського указу про заборону української мови часопис «Основа» закрили, і Стороженко змушений був знову писати російською мовою.

Тридцять років письменник збирав матеріали для повісті «Марко Проклятий». У творі використані героїчні і трагічні сторінки України та запорозького козацтва, а також різні легенди, зокрема про фольклорного героя українського народу Марка Проклятого. Автор описав події часів Визвольної війни українського народу проти панської Польщі 1648-54 рр. Головний герой повісті Марко скоїв нечуваний гріх - рідна сестра мала від нього дитину, яку він власноручно задушив, а згодом убив сестру і рідну матір. Покійний батько навіть з того світу навечно прокляв свого сина за вчинене.

Совість, тяжка і невсипуша, мучить душогуба день і ніч, він дуже страждає, хоче померти, навіть побував у пеклі, але Бог не дав йому смерті. Марко знає, що його гріхи і страждання меншають, коли він робить добре діло для людей. Але оскільки гріхи дуже великі, то їх треба довго спокутувати.

Для нас, ічнянців, повість цікава тим, що письменник згадує свої рідні місця - Прилуки, Ічню, Іржавець, легендарну козацьку «чудотворну» ікону Іржавецької Богоматері. Гнів і обурення викликають рядки, в яких автор змальовує, як польські пани по-звірячому знущалися над нашими прашурами, доходило до того, що людей замість коней запрягали у візки і заставляли везти від села до села. Доведені до відчаю люди на шляху між Ічнею і Іржавцем порішили езуїта-сидиста Стрибайла. І коли магнат Єремія Вишневецький дізнався, що сталося в його вотчині, заскреготівши зубами, вигукнув: «... - Завтра одправить у Прилуччину двісті жовніврів, щоб вони спалили Ржавець і Ічню, щоб навколо вирізали всіх людей не милуючи ні старого, ні малого, і щоб їхні голови, ноги й руки розтикали по шляхах і перехрестках!..»

І тільки полум'я Визвольної війни, що спалахнуло в Україні, врятувало Ічнянщину від жahlливої помсти жорстокого езуїта.

При написанні окремих розділів поряд з реальними картинами з метою підсилення деяких художніх образів автор застосовує гіперболи та неймовірно перебільшує правду, від чого повість втрачає реальну канву і набуває фантастичного змісту. Повість «Марко проклятий» належить до різновиду літературного жанру історичної фантастики.

Стороженко написав дванадцять розділів повісті, але завершити твір не встиг. Невідомий автор дописав чотири глави. Існують версії, що посприяв цьому одеський видавець В. Білий, з яким Стороженко був у дружніх стосунках.

Отже, твори Стороженка стали своєрідним художнім літописом минулого нашої нації. Велика заслуга письменника також у тому, що він найпершим у вітчизняній літературі відтворив трагічну долю Запорозької Січі. У творі «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа» він змалював, як Катерині II вдалося знищити цитадель козацької вольності Січ, але імператриця не змогла убити героїчний дух, що пульсував у серцях вірних синів України. Автор повісті і нащадок козацького роду запевняє: «...Слава козацька ніколи не загине!..» Твори Стороженка були популярними не тільки у Росії та в Україні, але й у Західній Європі, зокрема оповідання «Закоханий чорт», «Вуса» та «Голка» читали німецькою та сербсько-хорватською мовами.

Стороженко творив у багатьох літературних жанрах: проза, драма, історична фантастика, гумор, сатира, байка, публіцистика і художній переклад. Зокрема, познайомив російського читача з творами Г. Квітки-Основ'яненка «Салдатовський портрет», «Мертвецький великдень», «Козир дівка» та з ідилією П. Куліша «Орися».

17 травня 1867 року в чині статського радника (що прирівнювалося до посади віце-губернатора) Стороженко вийшов у відставку. Майже тридцять років свого життя він віддав армійській службі, був учасником Російсько-турецької війни 1828-29 рр., примусово брав участь у придушенні польського повстання 1831 р. та в поході в Угорщину 1848 р., де був контужений.

За хоробрість, мужність і бездоганну службу був удостоєний дев'яти орденів та кількох медалей.

Шістдесятидворічний пенсіонер поселився в Білорусії на хуторі Горішин, поряд з Брестом. Оскільки Олекса Петрович мав великий авторитет, йому довірили виконувати обов'язки брестського повітового предводителя дворянства і голови мирового суду.

У його будинку панував український дух, він розмовляв рідною мовою, ходив у національному одязі, кімнати прикрашали українські рушники, стояли скрині, накриті обрусами. Він продовжував займатися літературною творчістю, не полишав захоплення молодих років - полювання та риболовлю. Посадив чудовий сад, де вирощував рідкісні породи фруктів, а поруч - кущі калини.

На свої роки він мав незвичайну силу: міг легко зігнути двогривневу монету, розігнути кінську підкову і навіть перенести кам'яне жорно вагою більше ста шістдесяти кілограмів.

Він був ще й неабияким художником і скульптором. За окремі скульптурні роботи був нагороджений медаллю Петербурзької Академії художеств***, а за проект пам'ятника Нестору-літописцю удостоєний звання художника. А ще письменник мав абсолютний слух і майстерно грав на віолончелі.

Останні роки свого життя він натхненно працював над новим романом «Былое, не

минуше». Проте свій останній творчий доробок не встиг обнародувати, а згодом рукопис було втрачено.

Якось жовтневого вечора Олекса Петрович повертався додому і, коли ішов по кладці, перекинутій через рівчак, підсковзнувся і упав у осінню воду, пошкодив ногу і так простудився, що ніякі ліки не допомагали. 18 листопада 1874 року серце митця зупинилося.

Не стало людини, але живе її нетлінний дух, творче слово. Майже сто сімдесят років тому була написана драма «Гаркуша», але й сьогодні колоритні персонажі п'єси цікавлять багатьох режисерів провідних театрів України. Неодноразово драму Стороженка включали до репертуарів Чернігівського обласного театру ім. Т. Шевченка і народних театрів міст Ічні та Ніжина.

Великий шанувальник творчості Стороженка, нині покійний письменник з Ічнянщини Анатолій Дрофань разом з письменником і скульптором Андрієм Німенком улітку 1981 року поїхали в Білорусію, щоб розшукати хутір Горішин і, можливо, дізнатися щось нове з життя О.Стороженка. Але виявилось, що в круговерті політичних та економічних реформ радянської влади хутір Горішин зник з карти.

На старому кладовищі села Тришин, яке за сто років уже стало частиною Бреста, розшукали могилу Стороженка. І дуже обурилися, що місце поховання письменника було не доглянутим. Відразу виникла ідея перевезти прах Стороженка на Ічнянщину. Скульптор Німенко пообіцяв безкоштовно створити погруддя видатного земляка, щоб при перезахороненні встановити його на могилі письменника. Та, коли почали з'ясувати, як офіційно узаконити перепоховання, виявилось, що це питання - прерогатива урядів союзних республік України і Білорусії. Але високодержавні чиновники тодішнього Радянського Союзу не підтримали проект перезахоронення.

Значення творчості Стороженка незаперечне, адже його ім'я стоїть поряд із засновниками в українській літературі жанрів гумору і сатири Г. Сковороди, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка. Олекса Петрович належав до плеяди засновників у вітчизняній літературі жанру історичної фантастики. Творча спадщина Стороженка - невід'ємна частина українського літературного слова. Він належав до народних письменників-романтиків, твори яких будили в суспільстві любов до України, її героїчної історії, звичаїв і багатовікової самобутньої культури.

У 80-х роках минулого століття в Німеччині вийшла книга «Українські гумористичні оповідання», до якої увійшли твори трьох письменників з Ічнянщини: О. Стороженка «Вуса» та «Голка», С. Васильченка «Свекор», А. Дрофаня «Іменини».

Книги Стороженка виходять масовими тиражами, їх читають не тільки на батьківщині письменника, але й в інших куточках планети, там, де живуть українці і шанувальники творчості нашого земляка.

* - тепер Ічнянського району

** - за новим стилем 24 листопада

*** - тепер Академія мистецтв

